

## ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Μαθήματα στον Κήπο των Αθηνών

### Η ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Πρέπει να έχουμε υπόψη μας τα εξής:

1. Η επικούρεια φιλοσοφία δεν τελειώνει με το τέλος του αρχαίου κόσμου και την επικράτηση του χριστιανισμού.

Μετά τον Μεσαίωνα, με την Αναγέννηση, με το πνεύμα της έρευνας και της ελευθερίας οι επικούρειες ιδέες αποκτούν ξανά όλη τους τη δύναμη, και στη συνέχεια τον 17<sup>ο</sup> και 18<sup>ο</sup> αιώνα έλαβαν ξανά μεγάλη δύναμη ώστε να κυριαρχήσουν στα δύο μεγαλύτερα έθνη της Ευρώπης, τη Γαλλία και την Αγγλία.

2. Η φιλοσοφία του Κήπου παρέμεινε καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας αναλλοίωτη και οι γενιές των επικούρειων παρέμειναν πιστές στις θεωρίες του δασκάλου, σε αντίθεση με όλες τις άλλες Σχολές της αρχαιότητας που άλλαξαν σε σημαντικό βαθμό και όχι μόνο μια φορά. Αντίθετα στη σύγχρονη εποχή οι επικούρειοι δεν αντιγράφουν ούτε μιμούνται τον Επίκουρο. Ο καθένας από αυτούς, ανάλογα με την εποχή, διατυπώνει τη δική του θεωρία βασισμένη είτε στις αρχές του Επίκουρου είτε εντάσσοντας τες στη δική του σκέψη.

3. Η φιλοσοφία του Κήπου είναι στην ουσία της ωφελιμιστική θεωρία. Ο Επίκουρος είναι αυτός που θεμελίωσε τον ωφελιμισμό πρώτος και τον ανέπτυξε σε σημαντικό βαθμό 20 αιώνες πριν από το Γαλλικό και τον σύγχρονο Αγγλικό ωφελιμισμό.

#### ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η επικούρεια φιλοσοφία ξεκινά από τη Μυτιλήνη και τη Λάμψακο της Μικράς Ασίας και καθιερώνεται το 306 π.Χ. στην Αθήνα με την ίδρυση φιλοσοφικής σχολής που βρισκόταν έξω από τα τείχη της πόλης ανάμεσα στο Δίπυλο και την ακαδημία του Πλάτωνα, με το όνομα Κήπος. Η επικούρεια φιλοσοφία γοήτευσε την αρχαιότητα: ήταν η πιο δημοφιλής φιλοσοφία στην Ελλάδα και στη Ρώμη. «Οι μαθητές και οι φίλοι του Επίκουρου ήσαν τόσο πολυάριθμοι» γράφει ο Διογένης Λαέρτιος, «που ολόκληρες πόλεις δεν μπορούσαν να τους χωρέσουν <sup>1</sup>». Έφταναν ακόμα και από την Αίγυπτο, λέει ο Πλούταρχος, για να παρακολουθήσουν τον δάσκαλο. Ανήγειραν προς τιμή του αγάλματα από

---

<sup>1</sup> Διογ. Λαρετ. Χ, 9.

ορείχαλκο. Αργότερα, όταν οι Ρωμαίοι, ήρθαν σε επαφή με τον Ελληνικό λαό, η πρώτη φιλοσοφία που διείσδυσε σ' αυτούς, η πρώτη που εκφράστηκε στη λατινική γλώσσα, ήταν η άθρησκη στην ουσία της φιλοσοφία του Επίκουρου: Τότε, *«το παρασυρμένο πλήθος, λέει ο Κικέρων, κατευθυνόταν ολόκληρο προς αυτό το σύστημα προτιμώντας το από τα άλλα.»* *«Όχι μόνο η Ελλάδα και η Ιταλία, προσθέτει, αλλά και ο βαρβαρικός κόσμος συγκινήθηκε από τον Επίκουρο.»* *«Ο κόσμος είναι μαζί τους,»* λέει ξανά ο Κικέρων μιλώντας για τους επικούρειους <sup>2</sup>. Η πλειοψηφία των μορφωμένων ήταν, πράγματι, και έμεινε για πολύ μαζί τους. Μάταια οι αντίπαλοί τους, οι στωικοί, διεξήγαγαν εναντίον τους μια μάχη που διήρκεσε όσο και η ρωμαϊκή αυτοκρατορία: δεν μπόρεσαν να τους αφαιρέσουν την επιρροή τους. Ο Σενέκας τους ασκεί έντονη κρητική, και εντούτοις ο Σενέκας έχει τραφεί από τον Επίκουρο τον οποίον θαυμάζει και τον αναφέρει συνέχεια. Είναι γεμάτος από επικούρειες ιδέες, έλκεται συνεχώς από τις ίδιες θεωρίες που αντιμάχεται. Αργότερα ο Επίκτητος ξαναρχίζει την επίθεση ενάντια στους επικούρειους, τους μεταχειρίζεται με ακραία βιαιότητα. Αλλά ο μαθητής του ο Μάρκος Αυρήλιος, στωικός και αυτός, γεμάτος από τις ίδιες ιδέες και τις ίδιες πεποιθήσεις, ξαναγυρίζει προς τον Επίκουρο, τον παίρνει για πρότυπο, παροτρύνει τον εαυτό του να τον μιμηθεί, ιδρύει στην Αθήνα έδρα επικούρειας φιλοσοφίας. Εδώ και εκεί στις σκέψεις του, που έχουν τόσο ειλικρινά διατυπωθεί, αναγνωρίζουμε, να πλανώνται αμυδρά, όπως σε όνειρο, οι μεγάλες επικούρειες αντιλήψεις. Τις ξαναβρίσκει ο ίδιος συνεχώς με ανησυχία ενάντια στις ίδιες του τις ιδέες, τις αντιπαραθέτει με αυτές, και η τελευταία του σκέψη είναι σκέψη αμφιβολίας.

Ένας τελείως διαφορετικός άνδρας, ένας που αμφιβάλει διαφορετικά, ο Λουκιανός, που δεν είναι περισσότερο φειδωλός σε ειρωνείες προς τους φιλοσόφους από τα κτυπήματα του ραβδιού, μιλά για τον Επίκουρο σαν *«έναν άγιο άνδρα, θεϊκό, που μόνο αυτός γνώρισε την αλήθεια, και που, μεταδίδοντας την στους μαθητές του, έγινε ο ελευθερωτής τους.»* <sup>3</sup>

Το βλέπουμε, ακόμα και σ' αυτή την εποχή, μετά από πέντε αιώνες μάχης, η επικούρεια φιλοσοφία δεν είχε χάσει την σημασία της.

---

<sup>2</sup> Κικερ. Τουσκ., iv, 3. De fin. II, xv.

<sup>3</sup> Αλεξαν., 61.

Όσο επιβίωνε ο παγανισμός, η θεωρία του Επίκουρου διατηρείτο. Όταν μια νέα πίστη εμφανίστηκε στον κόσμο, η επικούρεια φιλοσοφία έμεινε ακόμα για αρκετό χρόνο όρθια αντιμέτωπη στον χριστιανισμό που γεννιόταν.

Πράγματι η επικούρεια φιλοσοφία κατείχε δύναμη αντίστασης ενάντια σε κάθε είδους θρησκεία, κάτι που δεν είχαν οι άλλες φιλοσοφίες : απέρριπτε επί της αρχής το θαύμα, το υπερφυσικό. Ο Επίκουρος και ο Λουκρήτιος έχουν ήδη το επιστημονικό και θετικιστικό πνεύμα των σύγχρονων ωφελιμιστών, και αυτή είναι η δύναμή τους. **Αυτό που ήταν η πρακτική αδυναμία τους ενάντια στον χριστιανισμό, είναι η εμμονή με την οποία επιβεβαίωναν την τελική μας εκμηδένιση και την πραγματικότητα του θανάτου. Η ανθρωπότητα, παρ' όλα αυτά, θέλει να είναι αθάνατη.**

Η επικούρεια φιλοσοφία ήταν το τελευταίο από τα φιλοσοφικά συστήματα που επέζησαν για κάποιο χρονικό διάστημα ακόμα στο χριστιανισμό. Παρέτεινε την ύπαρξή της τετρακόσια χρόνια μετά τον Χριστό. Την εποχή αυτή, οριστικά βουβή, φαίνεται να εξαφανίζεται τελείως. Εντούτοις, παρά τον θρίαμβο του χριστιανισμού, έμειναν πάντοτε κάποια ίχνη του επικούρειου πνεύματος, που συγγέονταν τελικά με το πνεύμα της μη πίστης.

Η επικούρεια φιλοσοφία ήταν η μόνη από όλες τις φιλοσοφικές σχολές της αρχαιότητας που υπήρξε στην ουσία χωρίς πίστη, που αρνιόταν κάθε θαύμα, που δεν έδωσε καμία θέση στα θρησκευτικά και μυστικιστικά συναισθήματα στην ερμηνεία των πραγμάτων. Αντίθετα, η βάση του στωικού συστήματος, για παράδειγμα, ήταν κενή θρησκευτικότητα, πανθεισμός που κατέληγε να δέχεται μέσα στον κόσμο ακατάπαυστη θεία δράση, αιώνια πρόνοια ή, για το πούμε καλύτερα, ένα αιώνιο θαύμα. Το ίδιο και οι πλατωνικοί. **Μόνο, η επικούρεια φιλοσοφία ήταν ο απόλυτος εχθρός κάθε θρησκείας όποια και να ήταν αυτή.** Επειδή κάθε θρησκεία βασίζεται λίγο-πολύ στην ιδέα της δημιουργίας, της πρόνοιας, του θαύματος, της αλληλεγγύης ανάμεσα στον κόσμο και στον Θεό. Δεν είναι λοιπόν χωρίς αιτία ότι το όνομα του επικούρειου έγινε σύντομα συνώνυμο του άπιστου και του άθρησκου.

Μερικούς αιώνες μετά τον Χριστό, βλέπουμε ήδη του πατέρες της Εκκλησίας να περιλαμβάνουν στις ίδιες αναιρέσεις και στις ίδιες κατάρες τους επικούρειους και κάθε είδους ελεύθερους στοχαστές. Επίσης το Ταλμούδ

αποδίδει το όνομα των επικούρειων στους Σαδδουκαίους και γενικά στους ελεύθερους στοχαστές. Στα μάτια των Εβραίων όπως και των Χριστιανών, κάθε άπιστος βρισκόταν έτσι εύκολα τοποθετημένος στην ομάδα του Επίκουρου, και είναι ο Επίκουρος που, ανάμεσα στους αρχαίους φιλόσοφους, εμφανιζόταν ως ο πραγματικός αντίπαλος του Χριστού και της Βίβλου.

Οι σχέσεις μεταξύ των πρώτων χριστιανών και της παγανιστικής φιλοσοφίας έχει συζητηθεί ευρύτατα σε σχέση με τους στωικούς και τον Πλάτωνα. Αντίθετα ο Επίκουρος ήταν συχνά μόνο ο στόχος της πολεμικής του χριστιανισμού. Για κάποιους Πατέρες της Εκκλησίας ο Επίκουρος είναι άθεος. Εντούτοις υποστηρίζεται ότι ο Επίκουρος επηρέασε τον χριστιανισμό. Η αναζήτηση επιδράσεων, συμφωνιών, και συγκλήσεων απαιτεί, εντούτοις, εξαιρετική προσοχή. Επειδή συμφωνίες βρίσκονται μόνο στην επιφάνεια και έχουν προϋπόθεση τις παραδώσεις που πηγαινούν παράλληλα, ειδικά όταν στους πρώτους αιώνες του χριστιανισμού οι παγανιστές και οι εξελληνισμένοι χριστιανοί μιλούσαν την ίδια γλώσσα και συχνά χρησιμοποιούσαν τον ίδιο τύπο επιχειρηματολογίας, χαρακτηριστικά του μορφωτικού μέσου που χρησιμοποιούσαν. Άλλωστε οι δυο βασικοί πυλώνες της φιλοσοφίας του Κήπου ( όπως και κάθε φιλοσοφικής θεωρίας), οι βασικές αρχές και ο τελικός σκοπός όχι μόνο διαφέρουν αλλά σε βασικά θέματα είναι αντίθετοι με τα δόγματα της χριστιανικής θρησκείας.

Ο φιλόσοφος και η φιλοσοφία του Κήπου υπήρξαν στόχος επιθέσεων και συκοφαντιών από τους θιασώτες του ιδεαλισμού από την εποχή που ζούσε ο Επίκουρος. Ο Επίκουρος είναι πρόστυχος, ακόλαστος, τεμπέλης, φαγάς, πότης, αχόρταγος, ανέντιμος, σπάταλος, κακόβουλος, μοχθηρός, κλέφτης των ιδεών των άλλων, αλαζόνας, κενόδοξος, ακαλλιέργητος κλπ. Με άλλα λόγια, ένας χοίρος που δεν αξίζει να περιλαμβάνεται, αυτός και οι μαθητές του, ανάμεσα στους φιλοσόφους.

Η συκοφαντία και η παρανόηση συνεχίζεται και ως προς το έργο του: η αταραξία που προσδιορίζει την ηδονή, δηλαδή η απουσία ταραχής που αποκτάται με τη συνετή χρήση των φυσικών και αναγκαίων ηδονών, γίνεται ζώδης ηδονή και κτηνώδης απόλαυση. Η ατομοκρατία που ανάγει τον κόσμο σε έναν συνδυασμό ατόμων μέσα στο κενό θεωρείται ως ανικανότητα

απόκτησης μιας διανοητικότητας άξιας του ονόματος του ατόμου. Η αποδοχή δούλων γυναικών ξένων και εταίρων στον Κήπο έδινε τη φήμη ότι παρέσυρε εκεί τα θύματα της σεξουαλικότητας του κλπ. Και είκοσι αιώνες υποστηρίζουν αυτές τις συκοφαντίες. Γιατί η πραγματικότητα είναι τελείως διαφορετική.

Διαβάζουμε στην επιστολή προς Μενοικέα:

*«Όταν λοιπόν λέμε ότι η ηδονή είναι ο τελικός σκοπός της ζωής, δεν εννοούμε τις ηδονές των ασώτων και αυτές που συνίστανται στην αισθησιακή απόλαυση, όπως νομίζουν μερικοί από άγνοια και επειδή διαφωνούν με εμάς ή είναι κακώς πληροφορημένοι, αλλά εννοούμε να μην πονά το σώμα και να μην ταρασσεται η ψυχή. Γιατί την ευχάριστη ζωή, δεν την γεννούν τα ποτά και οι συνεχείς διασκεδάσεις, ούτε οι απολαύσεις αγοριών και γυναικών, ούτε ψαριών και των άλλων εδεσμάτων που προσφέρουν τα πολυτελή τραπέζια, αλλά ο νηφάλιος λογισμός, που ερευνά τις αιτίες για κάθε προτίμηση ή αποφυγή και διώχνει τις δοξασίες από τις οποίες προέρχεται η μεγαλύτερη ταραχή που καταλαμβάνει τις ψυχές μας.»*

Κατά τον Μεσαίωνα ο Επίκουρος εξαφανίζεται από τη σκηνή της ιστορίας της φιλοσοφίας. Δεν επιβιώνουν, σύμφωνα με τη γενική αντίληψη που υπάρχει, παρά μύθοι και θρύλοι. Αλλά παρόλα αυτά, ο 12<sup>ος</sup>, 13<sup>ος</sup> και 14<sup>ος</sup> αιώνας γνωρίζουν τον Επίκουρο μέσα από συγγραφείς που έγραψαν για το βίο και την ηθική του Επίκουρου και των επικούρειων.

Με την Αναγέννηση, με το πνεύμα της έρευνας και της ελευθερίας, οι επικούρειες ιδέες αποκτούν ξανά όλη τους την δύναμη. Ο Έρασμος μάταια προσπαθεί να συμβιβάσει τον χριστιανισμό με την επικούρεια φιλοσοφία δείχνοντας ότι ο χριστιανός είναι ο καλύτερος μαθητής του Επίκουρου<sup>4</sup>. Οι επικούρειοι, από ένστικτο ή κατόπιν συλλογισμού, αντιλαμβάνονται καλά ότι είναι εχθροί για τον χριστιανισμό. Κρύβονται, μεταμφιέζονται. Ο Montaigne, είναι σκεπτικός μόνο από μια άποψη. Από την άλλη άποψη είναι επικούρειος, και καλεί την πίστη σε βοήθεια του για να σκεπάσει το παν.

Γύρο στο πρώτο μισό του δεκάτου εβδόμου αιώνα βλέπουμε πράγματι να αναπτύσσεται ξανά, συγχρόνως στην Γαλλία και στην Αγγλία, το σύστημα της επικούρειας φιλοσοφίας στο σύνολό της. Στην Γαλλία, επέστρεψε με την

<sup>4</sup> Έρασμος, Colloquia, p. 534.- ένας μικρός διάλογος του φιλόσοφου Lorenzo Valla για την ηδονή και το αληθινό αγαθό, γραμμένος το 1430, διαποτισμένος από το επικούρειο πνεύμα, περιείχε μια δοξολογία της φύσης, του φυσικού νόμου και των ηδονών των αισθήσεων.

προσεκτική σοφία ενός Gassendi, στην Αγγλία, ανακατασκευάστηκε από το αυστηρό πνεύμα ενός Hobbes. Από τη στιγμή αυτή οι επικούρειες ιδέες ξαναπήραν τη θέση τους στην ιστορία, και οι υπερασπιστές τους ξανάγιναν τόσο πολλοί όσοι ήταν κάποτε. Στον Επίκουρο είναι που κατέληξε, εν αγνοία του, ο La Rochefoucauld, ο μισάνθρωπος και σκοτεινός στοχαστής. Είναι η επικούρεια φιλοσοφία, που ενωμένη με την φυσιοκρατία του Spinoza, ξαναγεννιέται στον Helvétius, στον Holbach, στον Sant-Lambert, που εμπνέει εντέλει όλους τους γάλλους συγγραφείς του δεκάτου ογδόου αιώνα. Κατόπιν ξαναπερνά στην Αγγλία, και ξεσηκώνει στην πατρίδα του Hobbes οπαδούς ακόμα πιο πολυάριθμους. Στον Bentham και στον Stuart Mill παίρνει την τελική της μορφή, δεν είναι πάντα πολύ απομακρυσμένη από την αρχική της μορφή. Τέλος, με τους Spenser και τους Darwin αναπτύσσεται ακόμη περισσότερο. Με το ηθικό σύστημα του Επίκουρου περισσότερο ή λιγότερο τροποποιημένο συνδέεται ένα ευρύ κοσμολογικό σύστημα: νέοι επιστήμονες έρχονται να προσφέρουν στους σύγχρονους επικούρειους τα μέσα να στηρίξουν την ηθική τους στους νόμους ολόκληρου του κόσμου και να περιλάβουν στην ίδια αντίληψη το σύμπαν και τον άνθρωπό.

Όμως οι επιθέσεις και η συκοφαντία κατευθύνονται σε μια πλειάδα στοχαστών και φιλοσόφων. Τι τους προσάπτουν; Το ότι επιζητούν την επίγεια ευτυχία, εδώ και τώρα, όχι υποθετικά στο μέλλον, σ' έναν άλλον απρόσιτο και υποθετικό κόσμο.

Σε αυτούς τους στοχαστές περιλαμβάνονται: α) οι θιασώτες του χριστιανικού επικουρισμού, που ξεκινά από τον 15<sup>ο</sup> αιώνα με τον Lorenzo Valla και το *De Voluptate*, περνά από τον Erasmus, τον Montaigne και κάποιους άλλους για να φθάσει μέχρι τον Gassendi, β) οι λιμπερτίνοι του Μπαρόκ, Πιέρ Σαρόν, François La Motte Le Vayer, Charles de Saint-Evremond, Cyrano de Bergerac, και άλλοι, γ) οι Γάλλοι υλιστές, ο αβιάς Meslier, Julien de La Mettrie, Helvétius, Paul Henri Dietrich, Βαρόνος του Holbach και άλλοι, δ) οι Άγγλοι ωφελιμιστές Jeremy Bentham, Stuart Mill, ε) οι επικούρειοι υπερβατικοί, Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau στ) οι αποδομιστές γενεαλόγοι, Paul Rée, Lou Andreas-Salomé, Jean-Marie Guyau, ζ) οι αναρχικοί σοσιαλιστές, οι νιτσεϊστές της αριστεράς, Gilles Deleuze, Paul-Michel Foucault, και τόσοι

άλλοι οπαδοί της ηδονής, της ύλης, του σώματος, της ζωής, της ευτυχίας, της χαράς.

Ποιο είναι το κοινό σημείο αυτών των στοχαστών; Ο ζήλος για την αποδόμηση των μύθων και των θρύλων ώστε να γίνει ο κόσμος φιλόξενος και επιθυμητός. Να συμβάλουν στην αναγωγή των θεών και των φόβων, του τρόμου και του υπαρξιακού άγχους σε συνειρμούς υλικών αιτιοτήτων. Στην εξοικείωση με τον θάνατο μέσω μιας ενεργητικής θεραπείας εδώ και τώρα, και όχι στην παρότρυνση προς τον θάνατο ενώ είμαστε ακόμη ζωντανοί, προκειμένου να φύγουμε καλύτερα όταν έρθει η ώρα. Στην επινόηση λύσεων με βάση τον υπαρκτό κόσμο και τους ανθρώπους. Στην προτίμηση βιώσιμων φιλοσοφικών προτάσεων αντί υψηλών εννοιολογικών κατασκευών. Στην άρνηση της μετατροπής του πόνου και της ηδονής σε τρόπο πρόσβασης στην γνώση και την ατομική σωτηρία. Στην επιθυμία της ηδονής, της ευτυχίας, της κοινής ωφέλειας. Στη συμφιλίωση με το σώμα και όχι στο μίσος για το σώμα. Στην χαλιναγώγηση των παθών και των ορμών, των επιθυμιών και των συναισθημάτων, και όχι το βίαιο ξερίζωμα τους. Δηλαδή την καθαρή απόλαυση της ύπαρξης.

Συμπερασματικά η επικούρεια φιλοσοφία, τόσο δυνατή στην αρχαιότητα, έλαβε ξανά στη σύγχρονη εποχή αρκετή δύναμη για να κυριαρχήσει διαδοχικά στα δύο μεγαλύτερα έθνη της Ευρώπης, στη Γαλλία με τον Helvétius και σχεδόν με όλους τους φιλοσόφους του δεκάτου ογδόου αιώνα, στην Αγγλία με τον Bentham και την σύγχρονη αγγλική σχολή. Όλοι οι στοχαστές της Αγγλίας, εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, ανήκουν σ' αυτήν, και η επιρροή της παραμένει σημαντική.

## Η ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Ο Επίκουρος ξεκινά τη φιλοσοφία του από τη Μυτιλήνη και τη Λάμψακο της Μικράς Ασίας και καθιερώνεται το 306 π.Χ. στην Αθήνα με την ίδρυση φιλοσοφικής σχολής που βρισκόταν έξω από τα τείχη της πόλης ανάμεσα στο Δίπυλο και την Ακαδημία του Πλάτωνα, με το όνομα Κήπος.

Μετά τον θάνατο του Επίκουρου το 270 Π.Χ. την διεύθυνση του Κήπου στην Αθήνα αναλαμβάνει μετά από επιθυμία του Επίκουρου ο Έρμαρχος από τη Μυτιλήνη και ο Διογένης Λαέρτιος μας παραθέτει τα ονόματα των σχολαρχών του Κήπου μέχρι τα μέσα του 1<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα.

- Πολύστρατος, από το 240 έως το 210 π.χ.χ.
- Διονύσιος, από το 210 έως το 180 π.χ.χ.
- Βασιλείδης, από το 180 έως το 150 π.χ.χ.
- Απολλόδωρος, από το 150 έως το 120 π.χ.χ. (συνέγραψε τετρακόσια βιβλία)
- Δημήτριος Λάκων, από το 120 έως το 90 π.χ.χ.
- Ζήνων Σιδώνειος, από το 90 έως το 78 π.χ.χ.
- Φαίδρος, σχολάρχης του Κήπου από το 78 έως το 70 π.χ.χ.
- Πάτρων, σχολάρχης του Κήπου από το 70 π.χ.χ. έως ....

Πολύτιμη μαρτυρία είναι η Επιστολή προς Λουκίλιο του Σενέκας που αναφέρεται στον Κήπο:

*«Θέλω να τους διδάξω ότι, όπου και αν πάνε, θα είναι υποχρεωμένοι να ζήσουν έντιμα. Έτοιμοι να εισέλθουν στους κήπους του Επίκουρου βλέπουν στην πύλη αυτή την επιγραφή: «Διαβάτη, καλά θα κάνεις να μείνεις εδώ. Εδώ το υπέρτατο αγαθό είναι η ηδονή». Ο φύλακας αυτού του χώρου τους υποδέχεται ευγενικά, φιλόξενος. Τους προσφέρει μουσκεμένο ψωμί, και άφθονο νερό. «Δεν σας περιποιούμαστε καλά; Στους κήπους αυτούς, δεν ερεθίζουμε την πείνα, την σβήνουμε, δεν ανάβουμε την δίψα πίνοντας, την σβήνουμε με τον πιο φυσικό και τον λιγότερο δαπανηρό τρόπο. Να οι ηδονές που ανάμεσα τους γέρασα. Επίσης δεν μιλάω παρά μόνο για αυτές τις ανάγκες τις οποίες δεν μπορούμε να ξεγελάσουμε, και που δεν τις σταματάμε, παρά αν τους παραχωρήσουμε κάτι. Σε ότι αφορά τις επιθυμίες που είναι ενάντια στη φύση, που μπορούμε να τις ξεγελάσουμε, να τις διορθώσουμε, ακόμα και να τις καταπνίξουμε, έχω μόνο ένα πράγμα να σας πω: τέτοια επιθυμία δεν είναι φυσική, δεν είναι αναγκαία, δεν της οφείλετε τίποτα. Εάν θυσιάσετε κάτι σ' αυτήν, θα είναι επειδή το θέλετε πολύ. Η κοιλιά, αντίθετα, είναι κουφή στην λογική, απαιτεί, φωνάζει, και εντούτοις δεν είναι πολυέξοδος πιστωτής, μπορούμε να απαλλαγούμε από αυτήν*

φτηνά. Είναι αρκετό να της δώσουμε ότι της χρειάζεται, και όχι ότι μπορούμε». (Επιστολή ΧΧΙ).

Σε ότι αφορά το τέλος του Κήπου δεν υπάρχουν μαρτυρίες για το πότε σταμάτησε η λειτουργία του. Υπάρχει αναφορά του Ηλιόδωρου στο έργο του *Αιθιοπικά*, για μια γυναίκα που επρόκειτο να συναντήσει τον άνδρα της κυρίας της στο μέρος «όπου βρίσκεται το μνημείο των επικούρειων». Φαίνεται ότι τον 4<sup>ο</sup> αιώνα και μετά την εισβολή των Ερούλων το 267 μ. Χ. ο Κήπος είχε εγκαταλειφθεί.

### **ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ**

Οι πρώτοι που εισήγαγαν την επικούρεια φιλοσοφία στη Ρώμη είναι οι επικούρειοι Αμαφίνιος και Ραμπίρος που έγραψαν βιβλία με τα οποία εκλαΐκευαν τον Επίκουρο. Στην περιοχή της Νεάπολης δημιουργήθηκε σημαντική επικούρεια σχολή υπό την διεύθυνση του Σίρωνα. Με τη σχολή αυτή συνδέθηκαν ο ποιητής Οράτιος ( 65-8 π.Χ.) ο οποίος μας άφησε δύο ωδές , το *Carpe Diem* και το *Otium* και *Επιστολές προς τον Τίμπουλο* που αντανακλούν επικούρειο πνεύμα, ο Βιργίλιος ο οποίος κληρονόμησε τη σχολή μετά τον θάνατο του Σίρωνα, και βέβαια ο ποιητής Τίτος Λουκρήτιος Κάρος ( 98-94 π.Χ. και πέθανε γύρω στα 55-53 π.Χ ) ο οποίος έγραψε το ποίημα *Για τη φύση των πραγμάτων*, που αποτελείται από έξη βιβλία και 7415 στίχους.

Είναι άξιο προσοχής το γεγονός ότι ενώ ο Επίκουρος δεν έχει σε υπόληψη την ποίηση, οι τρεις μεγαλύτεροι ρωμαίοι ποιητές είναι επικούρειοι, το μοναδικό επικούρειο έργο, από τον τεράστιο όγκο και αριθμό έργων, που σώθηκε και έφθασε μέχρι τις μέρες μας, είναι το ποίημα του Λουκρήτιου, και τέλος ο Φιλόδημος κοντά στα σπουδαία φιλοσοφικά έργα που συνέγραψε υπάρχουν και επιγράμματα που αποτελούν ύμνο στον έρωτα, στις γυναίκες και ειδικά στις εταίρες.

Στο ποίημα αυτό αναλύει και διδάσκει τη φυσική του Επίκουρου σε κάποιο ευγενή τον Μέμμιο, με φιλοδοξία να τον προσηλυτίσει στην φιλοσοφία της Σχολής. Και εδώ υπάρχει ιστορική ειρωνεία. Η αποτυχία του να επιτύχει αυτό

το σκοπό φαίνεται σε ορισμένα γεγονότα στα τέλη της δεκαετίας του 50 π.χ. σαν άμεσο επακόλουθο της έκδοσης του ποιήματος. Στην Αθήνα, ο Μέμμιος απέκτησε ένα εγκαταλελειμμένο σπίτι που ήταν κάποτε του Επίκουρου, και σχεδίαζε να αξιοποιήσει την περιοχή. Ο σχολάρχης του Κήπου, ο Πάτρων, μαζί με τον φίλο του Κικέρωνα τον Αττικό, στρατολόγησαν τον Κικέρωνα να βοηθήσει να παρακαλέσει τον Μέμμιο να σεβαστεί το σπίτι. Δεν είναι γνωστό εάν αυτή η αξιοποίηση εγκαταλείφθηκε στην πράξη, αλλά η επιστολή του Κικέρωνα προς τον Μέμμιο δίνει καθαρά σαφές μήνυμα για την περιφρόνηση του τελευταίου, όχι μόνο για το σεβασμό που αισθάνονταν πολλοί Ρωμαίοι προς τα αγιασμένα φιλοσοφικά λείψανα, αλλά επίσης για την ίδια την επικούρεια φιλοσοφία. Το ποίημα του Λουκρήτιου είναι το πιο σημαντικό έργο της φιλοσοφίας του Κήπου της εποχής της Ρωμαϊκής δημοκρατίας.

Η σχολή της Νεάπολης η οποία στεγαζόταν στην Βίλλα του Πίσσωνα στην Ηράκλεια (Herculaneum) και είχε πάτρωνες τον Τίτο Πομπόνιο Αττικό και τον Καλπούρνιο Πίσσωνα. Ο Τίτος Πομπόνιος Αττικός ο οποίος συνδέεται με τη σχολή είναι από τους πιο σημαντικούς επικούρειους της εποχής του 1<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. ( *Επίτομη Ιστορία της Ρώμης*, το Κορνήλιου Νέπου). Ήταν τραπεζίτης και εκδότης βιβλίων και ήταν αυτός που χρηματοδότησε την ανακατασκευή της Αθήνας μετά την καταστροφή της από τον Σύλλα. Ο Πίσσων ήταν πολιτικός και ο πιο σημαντικός εχθρός του ήταν ο Μάρκος Τούλιος Κικέρων (106- 45 Π.Χ.) Ο Κικέρων, ένας από τους πιο σφοδρούς πολέμιους του Επίκουρου είναι πλατωνικός, το λέει ρητά σε κάποιο βιβλίο του και μάλιστα θεωρεί τον εαυτό του οπαδό του Αρκεσίλαου και του Καρνεάδη. Και είναι ειρωνεία της ιστορίας ότι τα έργα του Κικέρωνα, όπως και του Σενέκα, υπήρξαν, και εξακολουθούν να είναι μέχρι σήμερα βασική πηγή για τη γνωριμία της Δύσης με τον Επίκουρο, αφού από τον τεράστιο όγκο και πλήθος των έργων της επικούρειας φιλοσοφίας, που γράφτηκαν κατά την αρχαιότητα ελάχιστα διασώθηκαν. Τα πιο βασικά φιλοσοφικά έργα του που αφορούν την επικούρεια φιλοσοφία είναι το «*Για τα υπέρτατα αγαθά και τα υπέρτατα κακά*» (*de finibus bonorum et malorum*) και στα δύο πρώτα βιβλία αναφέρεται στην ηθική θεωρία της επικούρειας φιλοσοφίας, και πέραν των άλλων δίνει σημαντικές πληροφορίες για τη σχολή της Νεάπολης, και το *Για τη Φύση των Θεών* (*De natura Deorum*), όπου στο πρώτο βιβλίο αναφέρεται στην επικούρεια θεωρία για τους θεούς. Σημαντικός επικούρειος που δίδαξε

στη σχολή είναι ο Φιλόδημος ο Γαδαρινός (110-35 π.Χ.) που έγραψε σημαντικά έργα επικούρειας φιλοσοφίας καθώς και επιγράμματα. Τα περισσότερα από τα έργα του ανακτήθηκαν από τους κατεστραμμένους παπύρους. Τα αποσπάσματα αυτά που λίγο –πολύ συντηρήθηκαν εντελώς είναι γενικά σαφή, όχι άκομψα, και φιλοσοφικά επαρκή.

Η Ηράκλεια καταστράφηκε το 79 μ.Χ. από την έκρηξη του Βεζούβιου αφού καλύφθηκε από 20 μέτρα λάβας. Στα μέσα του 18<sup>ου</sup> αιώνα ξεκίνησαν ανασκαφές για να αποκαλύψουν την πόλη οι οποίες συνεχίζονται μέχρι σήμερα. Τότε αποκαλύφθηκε η Βίλλα του Πίσσωνα και μέσα σε αυτή μια ολόκληρη βιβλιοθήκη (επικούρεια βιβλιοθήκη) από 1840 παπύρους απανθρακωμένους, και που είναι γνωστή ως η Βίλλα των παπύρων. Από τότε γίνεται προσπάθεια, με πολλές και διαφορετικές μεθόδους, να ανοιχθούν και να διαβαστούν οι πάπυροι. Οι πάπυροι που έχουν ανοιχθεί, βρίσκονται στο μουσείο της Νάπολης και φωτογραφίες των παπύρων βρίσκονται στη βιβλιοθήκη της Οξφόρδης. Είναι κείμενα του Επίκουρου, του Φιλόδημου και άλλων επικούρειων.

Η επικούρεια φιλοσοφία γνώρισε μεγάλη δημοτικότητα το πρώτο μισό του 1<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., που κάμφθηκε κάπως μετά τον θάνατο του Ιούλιου Καίσαρα και τους εμφυλίους πολέμους, όταν επικράτησε ένα πιο φοβερό συντηρητικό καθεστώς. Αργότερα η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επιτέθηκε εναντίον στις πιο δημοκρατικές θεωρίες των επικούρειων, οι οποίες δέχονταν κατηγορίες ότι ήσαν αναρχικές και ηδονιστικές από συγγραφείς όπως ο Πλούταρχος (πλατωνικός) και ο Σέξτος Εμπειρικός (σκεπτικός).

Ο Πλούταρχος από τη Χαιρώνεια (45- 120 μ.Χ.) γράφει έργα εναντίον της επικούρειας φιλοσοφίας, όπως το «Προς Κωλώτην» δηλαδή εναντίον του Κωλώτη, και στη συνέχεια επιτίθεται κατά του Επίκουρου με το έργο *Ότι ουδ' ηδέως ζην εστίν κατ' Επίκουρον* και το *ει καλώς είρηται το λάθε βιώσας*.

Ο Σενέκας (4 π. Χ.- 65 μ. Χ. ) αν και στωικός θαυμάζει τον Επίκουρο και τον επικαλείται συνέχεια. Λέει ότι ο Επίκουρος ανήκει σε όλο τον κόσμο και όχι μόνο στους επικούρειους. Στις 124 *Επιστολές του Προς Λουκίλιο* αναφέρει πολύ συχνά και σχολιάζει τις σκέψεις του Επίκουρου.

## **ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΟΙΝΟΑΝΔΕΑΣ**

Περίπου την ίδια χρονική περίοδο, τον 2<sup>ο</sup> αιώνα μ.Χ., ο Διογένης ο Οινοανδέας, από μια περιοχή της Λυκίας κοντά στον ποταμό Ξάνθο, τοποθέτησε σε δημόσιο χώρο μια μνημειώδη επιγραφή. Επιδιώκει να βοηθήσει τους ανθρώπους σε όλο τον κόσμο να αποκτήσουν την αληθινή ευτυχία με τη βοήθεια των διδαγμάτων του Επίκουρου. Διακόσια είκοσι τρία κομμάτια από αυτή την επιγραφή έχουν ανακαλυφθεί και αναγνωσθεί από το 1883. Μπορούμε να αναφέρουμε ότι η επιγραφή είχε μήκος πάνω από 80 μέτρα και το συνολικό ύψος του κειμένου ήταν 3,50 μέτρα και μέχρι τώρα μόνο το τριάντα τοις εκατό από αυτήν έχουν βρεθεί.

Οτιδήποτε γνωρίζουμε από τον Διογένη προέρχεται από την επιγραφή. Ο Διογένης ήταν ήδη γέρος και άρρωστος όταν έφτιαξε την επιγραφή. Γνωρίζουμε ένα δίκτυο επικούρειων με τους οποίους ήταν σε επαφή, και ότι σχεδίαζε ταξίδι στην Αθήνα, την Χαλκίδα και την Θήβα της Βοιωτίας για να συναντήσει φίλους όπως τον Αντίπατρο. Ο Διογένης πρέπει να ήταν ευκατάστατος για να μπορέσει να τοποθετήσει μια μνημειώδη επιγραφή σε δημόσιο χώρο στην πατρίδα του. Μαζί με τους πάπυρους του Herculanum, η επιγραφή είναι μια από τις πιο σημαντικές πηγές της ύστερης αρχαιότητας για την επικούρεια φιλοσοφία και εμπλουτίζει το σώμα των επικούρειων κειμένων με νέες μαρτυρίες, με τέσσερις άγνωστες επιστολές του Επίκουρου, με νέους αφορισμούς του ιδρυτή της Σχολής και επίσης πολύ σημαντικό, με εκτενή σχολιασμό των διδαγμάτων του Επίκουρου από τον ίδιο τον Διογένη.

Η Πλωτίνα σύζυγος του Αυτοκράτορα Τραϊανού ήταν επικούρεια και αλληλογραφούσε στα ελληνικά με τον Κήπο στην Αθήνα.

Ο σατυρικός συγγραφέας Λουκιανός ο Σαμοσατεύς (125-180 μ.Χ. ) μιλά για τον Επίκουρο, στο έργο του Αλέξανδρος ο Ψευδομάντυς σαν «έναν άγιο άνδρα, θεϊκό, που μόνο αυτός γνώρισε την αλήθεια, και που, μεταδίδοντας την στους μαθητές του, έγινε ο ελευθερωτής τους.»

### **ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ**

Ο Διογένης Λαέρτιος έζησε τον 3<sup>ο</sup> μ.Χ. αιώνα και έγραψε το έργο *Βίοι Φιλοσόφων*, που αποτελείται από δέκα βιβλία. Το δέκατο και τελευταίο είναι αφιερωμένο στον Επίκουρο και αποτελεί μοναδική και πολύτιμη μαρτυρία για τη ζωή, τα έργα του, τη λειτουργία του Κήπου και μας διασώζει τις τρεις

Επιστολές επιτομές της Επικούρειας φιλοσοφίας ( Προς Ηρόδοτο, Προς Πυθοκλή, Προς Μενοικέα) την διαθήκη του, και τελειώνει με τις κύριες δόξες 40 σύντομα γνωμικά τα οποία αποστήθιζαν επικούρειοι. Ο Διογένης Λαέρτιος διάκειται ευνοϊκά προς τον Επίκουρο και ίσως να ήταν επικούρειος. Το έργο του Διογένη Λαέρτιου είναι η πιο σημαντική πηγή γνώσης για τους αρχαίους έλληνες φιλοσόφους.

## **ΟΙ ΣΚΟΤΕΙΝΟΙ ΑΙΩΝΕΣ**

Δεν συγκρατεί κανείς λοιπόν γενικά από τον Μεσαίωνα παρά μόνο την θέση που προορίζει ο Dante για τον Επίκουρο και τους μαθητές του στον έκτο κύκλο της Κολάσεως, σε μνήματα από φωτιά, μαζί με όλους τους αιρετικούς στην *Θεία Κωμωδία* του.

Πρόσφατες μελέτες φαίνεται ότι ανατρέπουν την επικρατούσα αντίληψη για την παντελή απουσία του Επίκουρου από τον Μεσαίωνα, αφού παρουσιάζουν μια σειρά έργων συγγραφέων του 12<sup>ου</sup> του 13<sup>ου</sup> και 14<sup>ου</sup> αιώνα που αναφέρονται στον Επίκουρο και στην φιλοσοφία του. Οι συγγραφείς αυτοί, μη γνωρίζοντας καθόλου επικούρεια κείμενα, στήριξαν τα έργα τους κυρίως στο Κικέρωνα και τον Σενέκα αλλά και στους Πατέρες της Εκκλησίας.

Το σύνολο σχεδόν των φιλοσόφων και θεολόγων του Μεσαίωνα επέκριναν ανοικτά τον Επίκουρο και τους μαθητές του, χωρίς ωστόσο να εμφανίζουν γενικά μια κατηγορηματική άποψη. Έτσι, αρκετά κείμενα του 12<sup>ου</sup>, 13<sup>ου</sup> και 14<sup>ου</sup> αιώνα επαληθεύουν μια υπόθεση που έχει διατυπωθεί, ότι ο Μεσαίωνα γνώρισε δύο Επίκουρους, έναν ιστορικό, τον άλλο λαϊκό.

Η υπόθεση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στο έργο *Policraticus* του Jean de Salisbury από τον 12<sup>ο</sup> αιώνα. Ο Jean de Salisbury (1115-1180) υπήρξε φιλόσοφος, ιστορικός, πολιτικός, επίσκοπος, φίλος και γραμματέας του Thomas Becket.

Στα πιο σημαντικά έργα που αφορούν τη φιλοσοφία του Επίκουρου, γραμμένα τον 13<sup>ο</sup> και 14<sup>ο</sup> αιώνα μπορούμε να αναφέρουμε:

Ο Hélinand de Froidmont (1160- πιθανόν 1237), μοναχός του Αββαϊού του Froidmont, θεωρείται ότι είναι ο πρώτος που συγκέντρωσε το αναγκαίο υλικό για την συγγραφή μιας βιογραφίας του Επίκουρου στο βιβλίο *Chronicon 18: De moribus et vita philosophorum* (περί το 1223).

Ο Jean de Galles με το *Compendiloquium de vitis illustrium philosophorum* (μετά το 1250) ( Ουαλός, φραγκισκανός, φιλόσοφος και θεολόγος, γεννήθηκε τον 13ο αιώνα στην Ουαλία και πέθανε το 1295 στο Παρίσι)

Ο Giovanni Colonna με το *De viris illustribus* (1300-1340). (Ρωμαιοκαθολικός Καρδινάλιος που ανήκε στην περίφημη οικογένεια των Colonna με σημαντική παρουσία στην ιστορία της Ιταλίας. Γεννήθηκε στο Arezzo της Ιταλίας το 1295 και πέθανε το 1348 στην Ανιγνον της Γαλλίας).

Αυτή η εξέταση των βιογραφιών του Επίκουρου και κάποιων από τις πηγές τους, κάνει εμφανές ότι από τον 12<sup>ο</sup> μέχρι τον 14<sup>ο</sup> αιώνα, δεν είναι σπάνιο να βρει κανείς ένα πορτραίτο μάλλον θετικό του Επίκουρου, τουλάχιστον σε ότι αφορά τα ήθη του και την διδασκαλία του που αφορά την πρακτική σοφία. Από αυτή την άποψη, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι το μεσαιωνικό πορτραίτο του Επίκουρου δεν είναι πιο σκοτεινό από αυτό του Gassendi ούτε από αυτό του Διογένη Λαέρτιου.

Το 1347 ο Nicolas Autrecourt δικάστηκε και καταδικάστηκε από την Παπική Αυλή του Clement VI στην Αβινιόν. Εκτός από την επίθεση στην Αριστοτελική φυσική φιλοσοφία υποστήριζε ότι η επικούρεια ατομική θεωρία ερμήνευε την αλλαγή και την κίνηση καλύτερα από τα επιχειρήματα που πρόβαλε ο Αριστοτέλης. Υποχρεώθηκε να αποκηρύξει και να κάψει τα κείμενά του.

## **ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ**

Ο Francesco Zabarella, προσπάθησε να αποκαταστήσει τον Επίκουρο στο έργο του *De felicitate*, γραμμένο το 1400, όπου υποστήριζε ότι ο Επίκουρος είχε παρανοηθεί, και ότι στην πραγματικότητα εξύψωνε τις πνευματικές ηδονές πάνω από τις φυσικές. Αυτό το βιβλίο ήταν τέτοιος δυναμίτης ώστε η έκδοσή του ήταν περιορισμένη μέχρι το 1640. Ακολούθησε από κοντά το έργο *Defensio Epicuri* του Cosimo Raimondi και το έργο *De Voluptate* του Lorenzo Valla το 1431, ένας επικούρειος διάλογος σε τρία βιβλία που ανέλυε την ηδονή και έκανε επίθεση στον σχολαστικισμό και τον μοναστικό ασκητισμό. Ο Έρασμος ( Erasmus Desiderius 1466-1536) ήταν από τους προδρόμους του επικούρειου χριστιανισμού, κάνοντας πρωτότυπη σύνθεση ανάμεσα στο χριστιανισμό και τον επικουρισμό. Η δημοσίευση των έργων

Κοσμικό Συμπόσιο ( 1518), Θρησκευτικό Συμπόσιο (1522) και ο Επικούρειος ( 1533) επιτρέπουν να αποκαλύψουμε αυτή την σκέψη η οποία άνοιξε το δρόμο για τη Μεταρρύθμιση.

Η εκ νέου ανακάλυψη του έργου *Για τη φύση των πραγμάτων* του Λουκρήτιου έγινε από τον Poggio Bracciolini ( 1380-1459 ) το 1417 σε ένα γερμανικό μοναστήρι. Ζήτησε και έγιναν 40 αντίγραφα του έργου τα οποία διασκορπίστηκαν στην Ευρώπη. Σήμερα έχουν διασωθεί 52 χειρόγραφα του έργου της εποχής εκείνης σκορπισμένα σε διάφορες βιβλιοθήκες του κόσμου. Από το 1471 μέχρι το 1600 έχουν διασωθεί 30 εκδόσεις του έργου. ( Reading Lucretius in the Renaissance, ADA PALMER 2014).

Εντούτοις πριν από τον 15<sup>ο</sup> αιώνα υπήρξαν δύο σύντομες αναγεννήσεις του ποιήματος, η πρώτη τον 9<sup>ο</sup> αιώνα και η δεύτερη τον 12<sup>ο</sup> αιώνα.

Η εποχή των Καρολιδών χαρακτηρίζεται πράγματι από επανάκτηση του ενδιαφέροντος για το λατινικό διδακτικό ποίημα, στο ξέσπασμα αυτού που οι κριτικοί αποκαλούν Καρολίδεια Αναγέννηση και που συμπίπτει με την αυτοκρατορία του Καρλομάγνου. Αυτή η Αναγέννηση επιφέρει σημαντική μεταρρύθμιση στο εκπαιδευτικό σύστημα, που θεωρείτο από τον Καρλομάγνο θεμελιώδες για να εγκαταστήσει μια αυτοκρατορία πολιτικά και πολιτισμικά ισχυρή. Στην Παλατινή Σχολή, υπό την διεύθυνση του Άγγλου Alcuin d'York και του Ιταλού Paul Diacre, διαβάζουν Λουκρήτιο και ακόμη τον αντιγράφουν: σε αυτή την εποχή πράγματι γράφονται τα πιο αρχαία χειρόγραφα που ακόμη υπάρχουν.

Ο 12<sup>ος</sup> αιώνας βλέπει εξίσου μικρή αναγέννηση του Λουκρήτιου, για τον οποίον γνωρίζουμε ότι διατηρείτο τότε στις βιβλιοθήκες των μοναστηριών που ήσαν πραγματικά εστίες παιδείας, όπως για παράδειγμα το Corbie στην Picardie και το Bobbio στο Βορρά της Ιταλίας. Είναι εντούτοις δύσκολο να δημιουργήσουμε κατάσταση παρουσίας του Λουκρήτιου στις Μεσαιωνικές Βιβλιοθήκες επειδή το όνομα του μπορούσε να παραλείπεται, από προφύλαξη, από τους καταλόγους. Να γιατί οι μελετητές αυτών των περιόδων δεν ήταν ενημερωμένοι για το θησαυρό που ήταν κρυμμένος σε αυτές τις δυο βιβλιοθήκες. Όπως έχει βεβαιώσει ο Άγγλος φιλόλογος Michael Reeve, τα χειρόγραφα του Λουκρήτιου «κοιμόντουσαν» στις βιβλιοθήκες των μοναστηριών.

Το ποίημα του Λουκρήτιου εμπνέει και επηρεάζει επιστήμονες, καλλιτέχνες, φιλοσόφους. Ο μεγάλος Γάλλος φιλόσοφος Pierre Montaigne στο έργο του

Δοκίμια, παραθέτει 147 αποσπάσματα ή 450 στίχους από το έργο του Λουκρήτιου. Σε πολλά από τα έργα του Shakespeare, όπως και του Μολιέρου, ο οποίος μετέφρασε το έργο, χωρίς να έχει σωθεί αυτή η μετάφραση, υπάρχουν στίχοι του Λουκρήτιου. Στη βάση του Αγάλματος του Newton στο πανεπιστήμιο του Cambridge υπάρχει στίχος του ποιητή. Στο εξώφυλλο του έργου του μεγάλου διαφωτιστή φιλοσόφου Ελβέτιου υπάρχουν δυο στίχοι του Λουκρήτιου. Ομοίως ο Γάλλος συγγραφέας Ανατόλ Φράνς σε δυο του έργα η *αποστασία των Αγγέλων* και οι *Θεοί διψούν* αναφέρεται πολύ συχνά ο Λουκρήτιος. Στις μέρες μας ο καθηγητής του Harvart και γνωστός σεξπηριστής Stephen Greenblatt εκδίδει το έργο *Η Παρέγκλιση* που κάνει ιδιαίτερη αίσθηση και βραβεύεται. Ο σύγχρονος Γάλλος φιλόσοφος André Compte- Sponville κυκλοφόρησε πρόσφατα στη Γαλλία ένα δοκίμιο για τον Λουκρήτιο, με τον τίτλο *Το Μέλι και το Αψέντι* και υπότιτλο *Ποίηση και Φιλοσοφία στο Λουκρήτιο*.

Το ερώτημα είναι: τι σημαίνει σήμερα για μας ο Λουκρήτιος; Πόσο επίκαιρος μπορεί να είναι; Την απάντηση τη δίνει ο André Sponville στην Εφημερίδα Le Monde το Μάιο του 2018:

«Τρία σημεία, που συνδέονται, κάνουν τον Λουκρήτιο έναν συγγραφέα ιδιαίτερα απαραίτητο σήμερα: η μάχη ενάντια στο σκοταδισμό, η εξερεύνηση μιας πνευματικότητας χωρίς Θεό, τελικά η αναζήτηση μιας τραγικής φρόνησης. Ο Λουκρήτιος είναι φιλόσοφος του διαφωτισμού. Όχι περισσότερο από τον Επίκουρο, δεν κάνει ομολογία αθεΐας: οι θεοί υπάρχουν, αλλά πολύ μακριά, στα μετακόσμια, όπου είναι τόσο ευδαίμονες για να ασχοληθούν με τους ανθρώπους. Η κριτική για τη θρησκεία είναι εντούτοις πολύ πιο έντονη, στο Λουκρήτιο, παρά στο δάσκαλό του: βλέπει στον φανατισμό και τη δεισιδαιμονία μια από τις βασικές αιτίες της δυστυχίας των ανθρώπων. Δεν υπάρχει λιγότερο σε αυτόν μια μορφή ευσέβειας ή, όπως θα προτιμούσα να πω, πνευματικότητας: η ευσέβεια, εξηγεί, δεν είναι να τρέχει κάποιος στους βωμούς, ούτε να γονατίζει, ούτε να κάνει όρκους πάνω στους όρκους: «είναι να μπορεί, με ηρεμία στην ψυχή, να ρεμβάζει όλα τα πράγματα.» Εδώ, ο υλισμός εφάπτεται στην πνευματικότητα. Η συνταγή είναι πολύ σωστή. Οδηγεί σε αυτό που ονομάζω τραγική φρόνηση: φρόνηση που δεν αφήνει στην άκρη το θάνατο και την οδύνη, φρόνηση που δεν προσπαθεί να παρηγορήσει, που δεν προσφέρει νόημα ή σωτηρία, αλλά που τείνει προς μια ορισμένη ευδαιμονία, ακόμη και μέσα από τις δυσκολίες, προς μια ορισμένη ηρεμία, ακόμη και μέσα στην καρδιά των μαχών... είναι αυτό που κάνει για μας το Λουκρήτιο τόσο κοντινό, τόσο συγκινητικό, τόσο αδελφικό.»

Το 10<sup>ο</sup> βιβλίο του έργου *Βίοι και θεωρίες σημαντικών φιλοσόφων* του Διογένη Λαέρτιου, δεν μεταφράστηκε στα λατινικά παρά μόνο το 1433 από τον Ambrogio Traversari. Για τη μετάφραση αυτή εργάστηκε από το 1424 μέχρι το

1433, από ελληνικό χειρόγραφο που είχε σταλεί το 1416 από την Κωνσταντινούπολη, είχε κυκλοφορήσει ευρύτατα σε χειρόγραφο και εκδόθηκε στη Ρώμη το 1472 (η πρώτη τυπωμένη έκδοση των Βίων. Το ελληνικό κείμενο τυπώθηκε μόλις το 1533). Χειρόγραφο αυτής της μετάφρασης υπάρχει σήμερα στην Βιβλιοθήκη Bodleian της Οξφόρδης.

**Το 1473 για πρώτη φορά τυπώθηκε το έργο του Λουκρήτιου Για τη φύση των πραγμάτων.**

Γενικά οι ανθρωπιστές της Αναγέννησης σπάνια επιδοκίμαζαν την επικούρεια φιλοσοφία. Εντούτοις είχαν πιο μαλακή συμπεριφορά, και υπήρχε η ατμόσφαιρα όπου τουλάχιστον τα υπέρ και τα κατά μπορούσαν να συζητηθούν από λογικούς ανθρώπους. Σαν αποτέλεσμα η επικούρεια φιλοσοφία για άλλη μια φορά έγινε γνωστή τον 16<sup>ο</sup> αιώνα, και τα ηθικά διδάγματα της απασχόλησαν τους διανοούμενους και τους καλλιτέχνες εκείνης της εποχής, μαζί με άλλες απόψεις της αρχαίας φιλοσοφίας. Μεταξύ αυτών ήταν ο κλασικιστής Ludovico Ariosto (1474- 1533), καθ' όλα επικούρειος, ως άνθρωπος και ως ποιητής, που το μεγαλύτερο του έργο ήταν ο *Μαινόμενος Ορλάνδος*.

### **MICHEL EYQUEM MONTAIGNE ( 1533-1592)**

Ο Michel Montaigne έγραψε το έργο *Δοκίμια*. Ο Montaigne, είναι σκεπτικός μόνο από μια άποψη. Από την άλλη άποψη είναι επικούρειος, και καλεί την πίστη σε βοήθεια του για να σκεπάσει το παν. Αλλά συνολικά, αυτό που βγαίνει από το βιβλίο του, είναι η επικούρεια φιλοσοφία. **Βέβαια, δεν μιλάμε για την επικούρεια κοσμολογία και την ατομική θεωρία. Ο Montaigne ειρωνεύεται άγρια τα άτομα, δεν θέλει να ακούει να μιλάνε γι' αυτές τις ονειροπολήσεις, αλλά όταν πρόκειται για την ίδια τη βασική αρχή της επικούρειας ηθικής, η γλώσσα του αλλάζει:** « Όλες οι γνώμες του κόσμου βρίσκονται εδώ, λέει, ότι η ηδονή είναι ο σκοπός μας... Τι και αν λένε, για την ίδια την αρετή, ο τελικός σκοπός των βλέψεών μας είναι η ηδονή. Μου αρέσει να βομβαρδίζω τα αυτιά τους με αυτή τη λέξη η οποία τόσο πολύ τους ενοχλεί<sup>5</sup>.»

Στο έργο του *Δοκίμια* παραθέτει 147 αποσπάσματα από το έργο του Λουκρήτιου *Για τη Φύση των πραγμάτων* που αντιστοιχούν σε 454 στίχους,

---

5 Τα Δοκίμια, I, 19.

ενώ στο αντίτυπό του βιβλίου του Λουκρήτιου έχει γράψει περισσότερες από 1000 παρατηρήσεις, σχόλια, σημειώσεις στα λατινικά και στα γαλλικά. Το βιβλίο που ανακαλύφθηκε πρόσφατα, βρίσκεται από το 2006 στην βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Cambridge.

Πολλοί είναι αυτοί που εμπνέονται από τα Δοκίμια για να δομήσουν νέες θεωρίες, να κάνουν τα δικά τους δοκίμια. Για του κλασσικούς: Charles Cotton, John Locke, David Hume, Boyde Hendrik Bode, Emmanuel Kant, René Descartes, Blaise Pascal, Nicolas Malebranche, Molière, Jean de La Fontaine. Από τη μεριά των ξεχασμένων της φιλολογίας επειδή ήσαν ηδονιστές ή ελεύθεροι στοχαστές: François La Motte Le Vayer ; Charles de Saint- Evremond, Pierre Gassendi, Cyrano de Bergerac, και ακόμη ο αβάς Meslier, γνωστός άθεος. Χάρη στην επίδραση του Montaigne ο Descartes μπόρεσε να γυρίσει την πλάτη στον πολύ ενοχλητικό σχολαστικισμό και να υιοθετήσει τα γαλλικά στη θέση των λατινικών.

Μερικά χρόνια μετά τον θάνατο του Montaigne, η επικούρεια φιλοσοφία απέκτησε τον μάρτυρά της στο πρόσωπο του Vanini. Του Vanini, πράγματι, του έκοψαν την γλώσσα και τον έκαψαν στην Τουλούζη πολύ περισσότερο για τις ηθικές και θρησκευτικές του ιδέες, που τις είχε εμπνευστεί από τον Επίκουρο και τον Λουκρήτιο, παρά για τις μεταφυσικές του ιδέες δανεισμένες από τους περιπατητικούς.

### **PIERRE GASSENDI (1592-1655)**

Γάλλος φιλόσοφος. Άρχισε την καριέρα ως ιερέας, διδάσκοντας Αριστοτέλη, αλλά σύντομα άρχισε να επιτίθεται στην αποστέωση της φιλοσοφίας και την άκριτη αποδοχή κάθε τι αριστοτελικού στις φιλοσοφικές σχολές της εποχής του. Ο Gassendi συμφωνούσε με τον Επίκουρο πάνω στην μεγάλη σημασία της εμπειρίας για να εύρεση της αλήθειας. Ήθελε γεγονότα. Αναβίωσε σε ένα βαθμό τις θεωρίες του Δημόκριτου και του Επίκουρου, και προσπάθησε να κάνει συμβατή την ατομική θεωρία με τη χριστιανική σκέψη, προβάλλοντας ότι τα άτομα του Επίκουρου δημιουργήθηκαν από τον Θεό εκ του μηδενός, προικισμένα με δυνάμεις κίνησης, όλα με ελαφρά διαφορετικές ιδιότητες, και με την ικανότητα να κινούνται ασταμάτητα με τη δική τους ελεύθερη βούληση και να σχηματίζουν σώματα και ενώσεις.

Επίσης από το 1624, δηλαδή πέντε χρόνια μετά τον θάνατο του Vanini, έγραψε ένα σημαντικό έργο με τον τίτλο: *Exercitationes paradoxicoe adversus Aristoteleos*, στο οποίο ήδη ανέπτυξε την θεωρία του Επίκουρου. «Με μια μόνο λέξη, έλεγε στον πρόλογο, ο συγγραφέας κάνει κατανοητή την γνώμη του ότι το υπέρτατο αγαθό βρίσκεται στη ηδονή και πως η ανταμοιβή των ανθρώπινων πράξεων και των αρετών στηρίζεται σε αυτή την αρχή.»

Το 1647 έγραψε το έργο *De Vita et Moribus Epicuri*, οκτώ βιβλία για την επικούρεια φιλοσοφία, και το 1649 έγραψε σχόλια στην βιογραφία του Επίκουρου από τον Διογένη Λαέρτιο, που το ονόμασε *Syntagma philosophiae Epicuri*, το οποίο εκδόθηκε μετά τον θάνατό του.

Οι θεωρίες του Gassendi θεωρούνται ότι προετοίμασαν το δρόμο για τις σύγχρονες εμπειρικές μεθόδους, προεξοφλώντας αυτές του John Locke και του Γάλλου φιλοσόφου Atienne Bonnot de Condillac. Οι εργασίες του στην ατομική θεωρία μελετήθηκαν πολύ και επηρέασαν τον Newton. Το 1649 εξέδωσε το έργο *Animadversiones*, που περιείχε εργασίες του πάνω στον Επίκουρο.

Ο Gassendi δέχεται τις αρχές της επικούρειας φιλοσοφίας που είναι σύμφωνες ή μπορούν να ερμηνευτούν ότι είναι συμβατές με τη χριστιανική πίστη και αποκηρύσσει κύρια αξιώματα της επικούρειας φιλοσοφίας: τις αντιλήψεις της για τους θεούς και την άρνηση της δημιουργίας, της πρόνοιας, της τελεολογικής ερμηνείας και της ανθρώπινης αθανασίας. Αποδέχεται σε τροποποιημένη μορφή την ατομική φυσική, την εμπειρική επιστημολογία και την έμφαση στην ηδονή και την ελευθερία στην ηθική.

## **Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ NEWCASTLE**

Ήταν μια ομάδα αριστοκρατών στα μέσα του 17<sup>ου</sup> αιώνα, που είχε επηρεαστεί από τον Descartes και τον Gassendi. Το 1660 ο Thomas Stanley εξέδωσε την ιστορία του της Φιλοσοφίας, και έδωσε μεγαλύτερη αναφορά στο Επίκουρο απ' ότι στον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη μαζί. Ο Thomas Creech έδωσε μια μετάφραση του *Για τη Φύση των Πραγμάτων*, που έκανε τον Λουκρήτιο της μόδας. Η σύγχρονη συμμετοχή στον κύκλο και την Βασιλική Κοινότητα κατηγορήθηκε για αθεΐα και για υπονόμηση της θρησκείας με την υιοθέτηση της ατομικής θεωρίας. Συνεχώς αρνούνταν ότι συμφωνούσαν με την επικούρεια φιλοσοφία, αλλά εν τω μεταξύ οι σκέψεις του Επίκουρου ήταν εκεί

με τη μορφή του ποιήματος του Λουκρήτιου. Και το ποίημα ήταν πολύ δημοφιλές.

### **WALTER CHARLETON (1619 - 1707)**

Ο Charleton, γιατρός του Καρόλου Α΄ και πρόεδρος του Βασιλικού Κολλεγίου των Γιατρών, μετέφρασε τον Gassendi στα αγγλικά, υιοθετώντας τον Επίκουρο με τρόπο ώστε να παρακάμψει την οργή της εκκλησίας. Έτσι, έλεγε ότι τα άτομα δημιουργήθηκαν από τον Θεό και ήσαν απόδειξη της ύπαρξής του. Στην Ηθική του Επίκουρου το 1656, εξέθεσε ένα ολοκληρωμένο ηθικό σύστημα το οποίο συνδύαζε τον Επίκουρο με τον Χριστιανισμό.

### **TOMAS HOBBS (1588-1679)**

Ο Hobbes πρότεινε μια αυστηρά υλιστική άποψη του κόσμου, ακολουθώντας τον Επίκουρο, υποστηρίζοντας πως ότι υπάρχει είναι ύλη ή σώμα. Το σύμπαν αποτελείται από ένα σύνολο σωμάτων τα οποία υπάρχουν αντικειμενικά και όχι μόνον επειδή τα συλλαμβάνει ο νους, ενώ παράλληλα βρίσκονται σε κίνηση. Ακόμη και αυτό που εννοείται ως πνεύμα είναι αποτέλεσμα της κίνησης των σωμάτων. Η συνείδηση και η σκέψη αποτελούν και αυτές υλικές διαδικασίες, παρόλα αυτά δεν υφίστανται αυθύπαρκτες αλλά μόνο σε σχέση με ένα σώμα που έχει αισθήματα και μπορεί να τα “εντυπώσει” ως ιδέες. Η αισθητηριακή αντίληψη δηλαδή για τον Hobbes οφείλεται στην κίνηση.

Αποδέχεται τις αισθήσεις ως τη μόνη πηγή γνώσης, που όμως επεξεργάζεται ο νους με τη σύγκριση, τον συνδυασμό και τη διαίρεση των ειδών. Τέλος διέκρινε δυο μεθόδους γνώσης : αυτή της λογικής απαγωγής ή της αναλογικής «μηχανικής» και την άλλη της επαγωγής ή της εμπειρικής «φυσικής».

Το σύστημα του Hobbes, αν και πολύ γνωστό αξίζει μια γρήγορη ανάλυση.

Μια από τις χαρακτηριστικές τάσεις της επικούρειας θεωρίας, είναι η τάση προς την ηρεμία. Για να απολαύσουμε, πράγματι, πρέπει πρώτα να κατέχουμε, για να κατέχουμε, πρέπει να αποκτήσουμε και να διατηρήσουμε. Αλλά, δεν μπορούμε καθόλου να αποκτήσουμε, και ακόμα λιγότερο να διατηρήσουμε, παρά μόνο σε κατάσταση ηρεμίας και ασφάλειας. Επίσης είδαμε τον Επίκουρο και θα δούμε τον Hobbes να μιλούν ασταμάτητα για την

ηρεμία σαν το μεγαλύτερο από τα αγαθά, γιατί είναι η πρώτη προϋπόθεση για όλα τα άλλα.

Το καλό, είναι αυτό που επιθυμούμε, το κακό, είναι αυτό που αποφεύγουμε. Κάθε τι το καλό βρίσκεται σε σχέση μόνο με κάποιον και με κάτι: δεν υπάρχει τίποτα το απόλυτα καλό. Ένα πράγμα είναι καλό ως επιθυμητό, και, ως αποκτημένο, *ευχάριστο*, να η μοναδική διαφορά του αγαθού και του ευχάριστου. Να προσθέσουμε ότι η ομορφιά είναι απλά η ένωση των εξωτερικών σημείων που υπόσχονται κάποιο καλό. Τέλος η ωφέλεια αποκαλύπτεται όταν, αντί να θεωρήσουμε ένα πράγμα από μόνο του, θεωρούμε όλη την αλυσίδα των καλών ή των κακών που παρασύρει μαζί του. Τα πράγματα δεν είναι απομονωμένα στη φύση, λέει ο Hobbes αναπτύσσοντας τις επικούρειες ιδέες, πολύ συχνά σχηματίζουν σειρές των οποίων οι όροι εμπλέκονται αμοιβαία. Ένα καλό δεν είναι ποτέ μόνο του, αλλά συνοδεύεται από καλά που αυξάνουν την αξία του ή από κακά που την αναιρούν. Η θεώρηση αυτού που είναι χρήσιμο πρέπει λοιπόν να υπερισχύει της θεώρησης του καλού, του ωραίου και του ευχάριστου. Το χρήσιμο καλύπτει και περιλαμβάνει τα πάντα.

Συνεπώς προς την προτίμηση του στο φυσικό δίκαιο ο Hobbes υποστηρίζει ότι ως βάση για την ηθική συμπεριφορά μας οφείλει να είναι ο φυσικός νόμος. Τέλος το ηθικό καθήκον συμπίπτει με τις ευθύνες που προκύπτουν από το κοινωνικό συμβόλαιο. Έγραψε το έργο ο Πολίτης *Leviathan* (1651).

Διακηρύσσει ότι ο άνθρωπος είναι λύκος για τον συνάνθρωπο του και μεταξύ τους επικρατεί πόλεμος, εξαιτίας του οποίου όλοι επιζητούν τη σύναψη σύμβασης. Εκτελεστής της σύμβασης και εγγυητής της ασφάλειας είναι ο απόλυτος μονάρχης.

### **JOHN LOCKE (1632-1704)**

Επηρεασμένος ο Locke από την νέα επιστήμη του Newton, του Boyle, του Bacon, στο έργο του *Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση* (1690), προσπάθησε να χρησιμοποιήσει επιστημονικές μεθόδους για να καθιερώσει την αξιοπιστία, τα όρια και τους περιορισμούς της ανθρώπινης γνώσης σε αντίθεση με τις κενές και άκριτες πεποιθήσεις, δανεισμένες γνώμες, και απλές προλήψεις. Σαν τον Επίκουρο, πίστευε ότι όλες οι παραστάσεις προέρχονται από την

εμπειρία, και προσέφερε μια αυστηρά ηδονιστική αξία των ανθρώπινων κινήτρων, σύμφωνα με την οποία οι προτιμήσεις μας αμετάβλητα προσδιορίζονται από την επιθυμία να αναζητήσουμε την ηδονή και να αποφύγουμε τον πόνο. Αυτό που έχει αξία για την ελευθερία και την ηθική υπευθυνότητα είναι ότι μπορούμε να δρούμε σύμφωνα με τις προτιμήσεις μας, όποια και αν είναι η προέλευσή τους, χωρίς οποιαδήποτε εξωτερική παρέμβαση.

*«Να ποιό θα είναι το αντικείμενο της φροντίδας μου, γράφει ο Locke: να αναζητάμε την ικανοποίηση της χαράς, και να την έχουμε όσο το δυνατό περισσότερο. Να αποφεύγουμε την δυσαρέσκεια και την ανησυχία, και να τις έχουμε όσο το δυνατό λιγότερο. Αλλά εδώ πρέπει να φροντίσω να μην ξεγελαστώ, γιατί εάν προτιμήσω μια φευγαλέα ηδονή από μια διαρκή ηδονή, είναι σαφές ότι πηγαίνω αντίθετα στην πραγματική μου ευτυχία .... Θα γεράσω λοιπόν φροντίζοντας να αποφύγω να αφεθώ να παρασυρθώ από την απογοητευτική έλξη μιας τρέχουσας ηδονής στην απώλεια μιας μεγαλύτερης ηδονής.» ( Lord King. σ. 304. Fox- Bourne, I, 164.)*

Αναγνωρίζουμε την *ΣΥΜΜΕΤΡΗΣΙΣ* του Επίκουρου, που θα γίνει αργότερα στον Bentham ο αριθμητικός υπολογισμός των ηδονών.

Έγγραψε το έργο *Δυο πραγματείες για τη κυβέρνηση*. Με την πρώτη αναιρεί τις απόψεις για τη θειότητα της απόλυτης μοναρχίας και με τη δεύτερη αναπτύσσει τις θέσεις του για τη συνταγματική μοναρχία. Εκεί προτείνει:

- Διάκριση των εξουσιών.
- Κοινωνικό συμβόλαιο.
- Θεσμό της ιδιοκτησίας.
- Διαχωρισμό εκκλησίας και κράτους.
- Πλήρη ανεξιθρησκία.
- Δικαίωμα αντίστασης των πολιτών.

Είναι ο συντάκτης του πρώτου Χάρτη των Δικαιωμάτων του ατόμου.

Επηρέασε σημαντικά ( Αμερικανική Επανάσταση, Γαλλική Επανάσταση).

### **BARUCH SPINOZA(1632-1677)**

Το ευρύ σύστημα του ορθολογιστή Spinoza, που είναι η σύνθεση της επικούρειας ηθικής ή της ωφελιμιστικής και της στωικής ηθικής, περιέχει εξαρχής τις βασικές θεωρίες της γαλλικής και της αγγλικής ωφελιμιστικής σχολής: άλλα προσπαθεί συγχρόνως να τις υπερβεί οδηγώντας την ηθική της

ευτυχίας στην ηθική της νόησης και θέτοντας την υπέρτατη ηδονή μέσα στην υπέρτατη γνώση. Ο Spinoza άσκησε επιρροή κατ' ευθείαν στον Holbach, επιρροή λίγο-πολύ έμμεση σε όλους τους άλλους στοχαστές όπως στον Helvetius.

Στο έργο του *Ηθική* διδάσκει ότι η επιθυμία είναι η ουσία της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Μόνο αυτή αυξάνει την αξία του, που είναι το ίδιο με την τελειότητα. Όσο περισσότερες επιθυμίες ικανοποιούμε, τόσο περισσότερη ηδονή κερδίζουμε τόσο τελειότεροι γινόμαστε, γιατί τόσο περισσότερο πλησιάζουμε την ουσία του είναι μας. Πυρήνας της ζωής του είναι η επιθυμία και το αποτέλεσμα της είναι η ηδονή. Η μοναδική βάση της αρετής είναι η ορμή προς την διατήρηση του όντος.

Είναι εμπειριστής, ορθολογιστής, αλλά και μυστικιστής. Η πρώτη βαθμίδα της γνώσης είναι η αισθητηριακή εμπειρία και η δεύτερη αυτή που στηρίζεται στη νόηση. Στο είδος αυτό της γνώσης, οι αλήθειες αποδεικνύονται με αποδείξεις. Το τρίτο είδος είναι η γνώση που στηρίζεται στη νόηση αλλά μέσω της ενόρασης, της άμεσης εποπτείας του νου.

## **Η ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ**

Κατά τον 17<sup>ο</sup> και τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, η επικούρεια φιλοσοφία, στιγματισμένη από τους αντιπάλους της ως ελευθεριάζουσα, αναπτύχθηκε στην Γαλλία. Ανάμεσα στους οπαδούς της ήταν ηθικολόγοι όπως ο Francois de La Rochefoucauld (1613-1680) και ο Charles de Saint- Avrenemonde (1613-1703), επιστήμονες όπως ο Julien de La Mettrie (1709-1751), που πίστευε ότι θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τον άνθρωπο ως μηχανή, Ο Claude- Adrien Helvetius (1715-1771), που περιόριζε την ηθική της ωφέλειας σε μια μορφή πειραματικής επιστήμης, αλλά που τοποθετούσε τη δημόσια πάνω από την ατομική ευτυχία, και ο Paul Henri Dietrich, Βαρόνος του Holbach (1684–1743), που έδωσε ιδιαίτερη σημασία στη φυσική των ατόμων. Ο Etienne de Condillac (1714-1780) θέλησε να ερμηνεύσει πως η γνωστικές ικανότητες αναπτύσσονται ως συνέπεια των αισθήσεων.

## **François DE LA ROCHEFOUCAULD (1613-1680)**

Είναι συγγραφέας των *Γνωμικών* και των *Απομνημονευμάτων*.

Είναι πάνω απ' όλα ψυχολόγος, ξεκινά παρατηρώντας τα γεγονότα, εισδύει στο βάθος της ανθρώπινης ψυχής, κατόπιν ταξινομεί τις παρατηρήσεις του και δημιουργεί ένα σύστημα, όπου κάνει να προκύψουν **το συμφέρον και ο εγωισμός**.

**Βασική αρχή που διέπει όλες τις αρετές ατομικές και κοινωνικές είναι το συμφέρον. Αυτό είναι ελατήριο της ανθρώπινης κοινωνίας.**

Εάν όλες οι πράξεις έχουν ως βασική αρχή το συμφέρον, είναι ψεύτικες και άχρηστες αυτές που μοιάζουν να έρχονται από ενάρετη και αφιλοκερδή πρόθεση.

**Εάν το συμφέρον είναι ο μοναδικός τελικός σκοπός, το μοναδικό αγαθό είναι το αισθητό αγαθό.**

Το συμφέρον δεν είναι πάντοτε ενσυνείδητο και μετά από συλλογισμό. Είναι συχνά άορατο σε μας τους ίδιους, συγχέεται με την ίδια μας τη φύση και μας κατευθύνει.

Αν κάνουμε ανασκόπηση των διαφόρων πράξεων, και κάτω από την εμφάνιση της αρετής, θα διακρίνουμε την πραγματικότητα του εγωισμού.

Το πιο γενικό πάθος είναι **ο εγωισμός**, το κέντρο γύρω από το οποίο ολοκληρώνονται όλες οι κινήσεις της ψυχής.

Σαν συμπέρασμα ο La Rochefoucauld έχει μια θεωρία πολύ καθορισμένη και πολύ αιτιολογημένη για τον ιδιοτελή χαρακτήρα των ανθρωπίνων πράξεων. Από τον ωφελιμισμό που τον θέτει ως βασική αρχή, θα βγάλει τις φυσιολογικές και ψυχολογικές συνέπειες.

Αυτό που δίνει, στην ανάπτυξη της επικούρειας φιλοσοφίας, **μοναδικό χαρακτήρα** στη θεωρία και στην προσωπικότητα του La Rochefoucauld, είναι ότι αυτός δεν είναι ευχαριστημένος με τη βασική αρχή του συμφέροντος, στην οποία βλέπει αντικείμενο απογοήτευσης και μισανθρωπίας.

Το έργο του θαυμάστηκε πολύ και σχολιάστηκε πολύ, αποτέλεσε δε τον πρόδρομο για το έργο του Helvetius, που στην ουσία θεμελίωσε με διαρκή τρόπο στη Γαλλία την θεωρία του ωφελιμισμού.

### **CLAUDE- ADRIEN HELVETIUS (1715-1771)**

Γάλλος φιλόσοφος, υλιστής, αισθησιοκράτης και εγκυκλοπαιδιστής ένας από τους ιδεολογικούς προδρόμους της Γαλλικής Επανάστασης.

Τα δυο μεγάλα έργα του είναι *Για το Πνεύμα* και *Για τον Άνθρωπο*. Γνωρίζουμε πόσο εξαιρετική αποδοχή απέκτησε το πρώτο από αυτά τα βιβλία, όχι μόνο στη Γαλλία, αλλά στην Αγγλία, στην Γερμανία και σε όλη την Ευρώπη. Στον τίτλο του έργου *Για το Πνεύμα* υπάρχει στίχος του Λουκρήτιου εντούτοις στα έργα του δεν αναφέρονται πουθενά ο Επίκουρος και ο Λουκρήτιος. Εντούτοις στις σημειώσεις του, που δημοσιεύτηκαν μετά τον θάνατο του, αναφέρονται πολύ συχνά. Ο Επίκουρος, για παράδειγμα εγκωμιάζεται ως «ο μόνος από τους αρχαίους που εξανθρώπισε την φιλοσοφική αρετή».

Φιλοσοφία του ήταν η υλιστική φυσιοκρατία και υποστήριζε ότι ο άνθρωπος νοιώθει τον κόσμο μόνο με τις αισθήσεις και ότι κίνητρο για τις πράξεις του είναι η ικανοποίηση του εγωισμού ή το ατομικό συμφέρον, η τάση δηλαδή προς την ηδονή και η απομάκρυνση από τον πόνο, και στο ίδιο κίνητρο απέδιδε την κοινωνική αλληλεγγύη.

Παραδέχεται ότι μόνο τα υλικά αντικείμενα έχουν πραγματική ύπαρξη, οι ιδέες απορρέουν από την υλική πραγματικότητα, ότι ο χαρακτήρας δεν είναι έμφυτος αλλά αποτέλεσμα της εμπειρίας και της εκπαίδευσης, καθώς και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Κήρυττε την απόλυτη αθεΐα και διαπίστωνε ότι υπάρχει άμεσα σχέση ανάμεσα στη θρησκεία και την τυραννία.

### **THOMAS JEFFERSON (1743-1826)**

Ήταν ο τρίτος Πρόεδρος των Η.Π.Α. (1801-1809), κύριος συντάκτης της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας, συντάκτης της Συνθήκης για την θρησκευτική ελευθερία και ο ιδρυτής του Πανεπιστημίου της Βιρτζίνια. Γεννήθηκε στη πολιτεία της Βιρτζίνια στις ΗΠΑ το 1743. Ελληνομαθής, ορθολογιστής και υπέρμαχος του διαχωρισμού κράτους-εκκλησίας, συνέταξε την περίφημη

Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των ΗΠΑ και ήταν θαυμαστής της Γαλλικής Επανάστασης. Ο Τόμας Τζέφερσον δήλωνε θερμός επικούρειος όπως αυτό φαίνεται στην επιστολή του προς το φίλο του, Γουίλιαμ Σορτ, γραμμένη στο Μοντιτσέλο της Βιρτζίνια στις 31 Οκτωβρίου 1819. «Όπως λες για τον εαυτό σου, έτσι κι εγώ είμαι Επικούρειος. Θεωρώ ότι η αυθεντική (όχι η πλαστή) διδασκαλία του Επίκουρου περιέχει καθετί λογικό από την πρακτική φιλοσοφία που μας άφησαν η Ελλάδα και η Ρώμη..... Το μεγαλύτερο έγκλημα είναι ότι συκοφάντησαν τον Επίκουρο και παρερμήνευσαν τη διδασκαλία του".

### **ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΑΓΓΛΙΚΟΣ ΩΦΕΛΙΜΙΣΜΟΣ**

«Με την αρχή της ωφελιμότητας, εννοούμε αυτή την αρχή που εγκρίνει ή απορρίπτει κάθε πράξη σύμφωνα με την τάση να αυξάνει ή να μειώνει την ευτυχία του ατόμου το συμφέρον του οποίου εξετάζεται, ή, με άλλα λόγια, να προωθεί αυτή την ευτυχία ή να εναντιώνεται σ' αυτήν.» (Bentham) Η ιδέα της ωφελιμότητας δεν ξεχωρίζει λοιπόν από την ιδέα της ηδονής και της ευτυχίας. Η έννοια της ευτυχίας ανάγεται από πρώτη άποψη σε δυο κύρια στοιχεία: *την ποσότητα και την ποιότητα*. Για να γνωρίσουμε την αξία μιας πράξης σύμφωνα με το ωφελιμιστικό κριτήριο, είναι προφανές ότι θα έπρεπε να γνωρίζουμε την ποσότητα και την ποιότητα των ηδονών που παρέχει.

Από αυτά τα δυο στοιχεία, το πρώτο κυρίως είχε κάνει εντύπωση στον Bentham, και είχε προσπαθήσει να το αξιολογήσει με τον υπολογισμό. Ένα είδος «ηθικού θερμομέτρου», να το ιδεώδες του, που η «ηθική αριθμητική» του τείνει ατελώς να προσεγγίσει τον άνθρωπο. Η ποιότητα δεν είναι γι' αυτόν παρά η *μορφή*, το σχέδιο των ηδονών. Η ποσότητα είναι γι' αυτόν το πραγματικό περιεχόμενο. Ενώ για τον Stuart Mill το βασικό κριτήριο είναι η ποιότητα των ηδονών.

### **JEREMY BENTHAM (1748-1832)**

Υπήρξε ο εμπνευστής της ηθικής θεωρίας του νεότερου ωφελιμισμού, πρόδρομος του οποίου υπήρξε ο Locke, διατύπωσε τις ηθικές του θέσεις στο βιβλίο του *Αρχές της Ηθικής και της Νομοθεσίας* (1789). Η φράση που χαρακτηρίζει όλη του την φιλοσοφία είναι: **«η πιο μεγάλη ευτυχία για τους πιο πολλούς ανθρώπους»** .

Ο Bentham, είναι αλήθεια, έφερε σημαντική αλλαγή στην ωφελιμιστική θεωρία. Έλαβε ως σκοπό και κριτήριο της ηθικής την καθολική ευτυχία. Αλλά ταύτισε την ιδιαίτερη ευτυχία κάθε ανθρώπου με την καθολική ευτυχία όλων των ανθρώπων.

Γράφει, *«Τι έχω να φοβηθώ; Θα αποδείξω με μεγάλη βεβαιότητα ότι το αντικείμενο, το κίνητρο, ο σκοπός των ερευνών μου είναι η αύξηση της γενικής ευτυχίας, που θα είναι αδύνατο σ' εκείνον όποιος και αν είναι αυτός να κάνει πιστευτό το αντίθετο.»*

Ο σκοπός τον οποίον προτείνει είναι να δομήσει ολόκληρο τον ηθικό κόσμο με μόνη την αισθητηριακή αντίληψη :

*« Δώστε μου, δώστε μου τα ανθρώπινα συναισθήματα, την χαρά και τη λύπη, τον πόνο και την ηδονή, και θα δημιουργήσω έναν ηθικό κόσμο. Θα δημιουργήσω όχι μόνο τη δικαιοσύνη, αλλά ακόμα την γενναιοδωρία, τον πατριωτισμό, την φιλανθρωπία και όλες τις αξιαγάπητες ή υπέρτατες αρετές στην καθαρότητα τους και την έξαρσή τους.»*

Να οι αρχές που θέτει, στην αρχή του βασικού του έργου, ο νεωτεριστής της αγγλικής ηθικής:

*«Η φύση έχει βάλει το ανθρώπινο γένος κάτω από την κυριαρχία δύο υπέρτατων κυρίων, του πόνου και της ηδονής. Τους οφείλουμε όλες μας τις ιδέες, ανάγουμε σ' αυτούς όλες μας τις κρίσεις, όλους τους προσδιορισμούς της ζωής μας. Αυτός που ισχυρίζεται ότι διαφεύγει από την καθυπόταξή τους δεν ξέρει τι λέει... Αυτά τα καθολικά και ακαταμάχητα συναισθήματα πρέπει να είναι η μεγάλη σπουδή του ηθικολόγου και του νομοθέτη.»*

Αυτές οι αρχές του Bentham είναι οι ίδιες με αυτές του Επίκουρου, του Helvétius και άλλων ωφελιμιστών ηθικολόγων.

*«Τι είναι η ηδονή; Τι είναι ο πόνος; Όλοι οι άνθρωποι σχηματίζουν γι' αυτά την ίδια ιδέα; Αντίθετα: η ηδονή, είναι αυτό που η κρίση ενός ανθρώπου, βοηθούμενη από την μνήμη του, τον κάνει να την θεωρήσει ως τέτοια.»* Έτσι κάθε αυθαίρετη αντίληψη των ηδονών των άλλων είναι βλαβερή και κατακριτέα, και κάθε κανόνας συμπεριφοράς που βασίζεται σε μια τέτοια αντίληψη είναι αδύνατη.

Να λοιπόν το πρόβλημα, όπως το θέτει ο Bentham: να βρούμε προς χρήση για κάθε άτομο ένα επιστημονικό μέσο να μετράμε τις ηδονές και να

διαλέγουμε με γνώση των αιτίων, ανάμεσα σε διαφορετικές δυνατές πράξεις, αυτήν που θα συνεισφέρει το μέγιστο στην αύξηση της ατομικής ευτυχίας, και κατά συνέπεια της καθολικής ευτυχίας. Το κριτήριο για τον Bentham για αξιολόγηση των ηδονών και των πόνων είναι η ποσότητα.

### **JOHN STUART MILL (1806- 1873)**

Άγγλος εμπειριστής φιλόσοφος και οικονομολόγος –ένας από τους επιφανείς εκπροσώπους του θετικισμού. Σπούδασε και συμμεριζόταν τις ιδέες του Jeremy Bentham του οποίου το έργο επιμελήθηκε και εξέδωσε.

Το πιο σημαντικό του έργο είναι το *Σύστημα Απαγωγικής και Επαγωγικής Λογικής*, που τον συνδέει με τις παραδόσεις του βρετανικού εμπειρισμού και τη γνωσιολογία του Τζον Λοκ, καθώς επιβεβαιώνει την εμπειρική προέλευση της γνώσης (κάθε γνώση απορρέει από την εμπειρία και αντικείμενό της είναι οι αισθήσεις μας). Ταυτόχρονα, ο Mill προσπαθεί να επεξεργαστεί τους αναγκαίους κανόνες για τη συγκρότηση μιας επιστήμης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, της *Ηθολογίας*, όπως την αποκαλούσε.

Στον *Ωφελιμισμό* του, ο Mill επιμένει στην εμπειρική καταγωγή των ηθικών αρχών, αναπτύσσοντας πάρα πέρα την ωφελιμιστική ηθική του Bentham αλλά ρίχνοντας πάντα το βάρος όχι στη «*μεγαλύτερη προσωπική ευτυχία*», αλλά στο «*μεγαλύτερο γενικό καλό*».

«Οι πράξεις είναι ορθές στο βαθμό που τείνουν να μεγιστοποιήσουν την ευτυχία και εσφαλμένες στο βαθμό που τείνουν να προκαλούν ότι αντίκειται σε αυτή.» *Ωφελιμισμός*.

Δύο είναι οι βασικές έννοιες που ανέπτυξε ο βρετανός φιλόσοφος: ο **ωφελιμισμός και η ελευθερία**. Υποστήριζε ότι μοναδικό κριτήριο για να αξιολογηθεί ο ηθικός χαρακτήρας μιας πράξης είναι η αύξηση της καθολικής ευτυχίας και η μείωση του καθολικού πόνου.

Και ο καλύτερος τρόπος για να μεγιστοποιηθεί η ανθρώπινη ευτυχία είναι η ανθρώπινη ελευθερία. Πρέπει να υπάρχει απόλυτη ελευθερία ανάπτυξης της ανθρώπινης φύσης προς απεριόριστες κατευθύνσεις.

«Οι ωφελμιστές, λέει, θα μπορούσαν με τόσο μεγάλη συνέπεια να τοποθετηθούν σε άλλο πεδίο, που είναι επίσης το πιο υψηλό πεδίο. Είναι τέλεια συμβατό με τις αρχές της ωφελιμότητας να αναγνωρίσουμε αυτό το γεγονός ότι κάποια είδη ηδονών είναι πιο επιθυμητά και είναι πιο πολύτιμα από άλλα. Θα ήταν ανόητο, καθώς σε κάθε άλλη περίπτωση λαμβάνουμε υπόψη την ποιότητα όπως ακριβώς και την ποσότητα, η εκτίμηση των ηδονών να υποτίθεται ότι εξαρτάται μόνο από την ποσότητα.»

### **HERBERT SPENCER (1820-1903)**

Ανάγει τις κοσμολογικές έννοιες του χρόνου, του χώρου, της ύλης και της κίνησης στο θεμελιώδες φαινόμενο της δύναμης και το οποίο ερμηνεύει ως βάση όλων των φυσικών νόμων. Στη συνέχεια αναπτύσσει την θεωρία της εξέλιξης.

Διατύπωσε τη θεωρία της εξελικτικής ηθικής στο έργο *Κοινωνική στατιστική και βασικές αρχές ηθικής* (1892), με την οποία επισημαίνει ότι ο άνθρωπος υπόκειται σε αλλαγή και σε προσαρμογή στις συνθήκες του περιβάλλοντος και με κύρια επιδίωξη του την αυτοσυντήρησή του. Είναι ο νόμος που ωθεί κάθε ζωντανό ον να αμύνεται και να επιλέγει αυτό που είναι ωφέλιμο και όχι βλαβερό. Έτσι οι σχετικές προς αυτό αρετές είναι η ανδρεία, η επιδεξιότητα και η πονηρία και όχι η φιλανθρωπία, έτσι ώστε τελικά να επιβιώνουν οι ικανότεροι.

### **CHARLES DARWIN (1809- 1882)**

Είναι εισηγητής της βιολογικής ηθικής και θεωρεί ότι ο βιολογικός πυρήνας της ηθικής συνείδησης του ανθρώπου είναι το **κοινωνικό ένστικτο**, το οποίο έχουν όλα τα ζώα, ανώτερα και κατώτερα. Τα πιο σημαντικά στοιχεία αυτού του ενστίκτου είναι ο *έρωτας* και η *συμπάθεια*. Το κοινωνικό ένστικτο είναι ενεργητικό, επειδή είναι εξαιρετικά χρήσιμο για την διατήρηση του είδους, και σαν τέτοιο, χάρις στον νόμο της επιλογής, τείνει απαραίτητα να αναπτύσσεται. Η ηθική συνείδηση στον άνθρωπο είναι ένα προχωρημένο στάδιο στην μακροχρόνια εξέλιξη του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης και συνοδεύεται από δυο ακόμη λειτουργίες: την ανάμνηση και τη σκέψη. **Η ανάμνηση της ήττας που έχει υποστεί από το κοινωνικό ένστικτο παίρνει απαραίτητα την μορφή**

των τύψεων. Ομοίως, η πρόβλεψη μιας νίκης που φέρνει αυτό το ένστικτο παίρνει απαραίτητα την μορφή ενός καθήκοντος.

Οι πρώτες και κύριες αρετές είναι οι κοινωνικές, το υπέρτατο αγαθό δεν είναι η προσωπική ευτυχία, αλλά ως τέτοιο πρέπει να θεωρούμε το γενικό καλό.

Ο όρος γενικό καλό, λέει, μπορεί να ορισθεί ως εξής: «το μέσο που επιτρέπει να μεγαλώσουν, με τις υπάρχουσες συνθήκες, ο πιο μεγάλος αριθμός ατόμων με πλήρη υγεία, με πλήρες σθένος, προικισμένοι με ικανότητες όσο το δυνατόν περισσότερο τέλειες.»

### **KARL MARX (1818-1883)**

Η διδακτορική διατριβή του στο Πανεπιστήμιο της Ιένας (1841) αφορά τις διαφορές της επικουρείας από τη Δημοκρίτεια φυσική φιλοσοφία.

### **FRIEDRICH NIETZSCHE (1844- 1900)**

Ήταν βαθειά επηρεασμένος από την επικουρεία φιλοσοφία. Αναφέρεται σε αυτήν πολύ θετικά στα περισσότερα από τα έργα του, ακόμη και στο πιο διάσημο από αυτά το *Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα*. Προσπάθησε να απελευθερώσει τα ανθρώπινα όντα από την εσφαλμένη πεποίθηση ότι η ηθικότητα είναι κάτι καλό γι' αυτούς.

### **ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ**

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μεγάλο ενδιαφέρον για την επικουρεία φιλοσοφία, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Μαθήματα και διαλέξεις σε πολλά πανεπιστήμια, πλήθος από μελέτες, διδακτορικές διατριβές και βιβλία από πανεπιστημιακούς και μη.

Σε ότι αφορά τη σύγχρονη Ελλάδα αξίζει να αναφέρουμε:

-Την έμμετρη μετάφραση του Κωνσταντίνου Θεοτόκη του έργου του Λουκρήτιου *Για τη Φύση των Πραγμάτων*(1911). Η μετάφραση έμεινε άγνωστη για πολλές δεκαετίες και τελικά εκδόθηκε μετά από πολλές περιπέτειες την δεκαετία του 1980.

- Το Χαράλαμπο Θεοδωρίδη καθηγητή φιλοσοφίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης που εισάγει για πρώτη φορά την επικούρεια φιλοσοφία με το έργο του *Επίκουρος, η αληθινή όψη του αρχαίου κόσμου* (1953).
- Έκδοση κατά τα τελευταία έτη πλήθους βιβλίων ελλήνων συγγραφέων ή μεταφράσεων στην ελληνική ξένων συγγραφέων από διάφορους εκδοτικούς οίκους, με πιο σημαντικούς τις Εκδόσεις Θύραθεν, τις Εκδόσεις Βερέττα κλπ.
- Ίδρυση των Κήπων Θεσσαλονίκης και Αθηνών με σημαντική παρουσία και δραστηριότητα στην μελέτη και διάδοση της Επικούρειας φιλοσοφίας. (Ομιλίες, Πανελλήνια Συμπόσια, Συναντήσεις, εκδόσεις Πρακτικών Συμποσίων και Ανθολογίων μελετών, Ιστοσελίδες στο διαδίκτυο, κλπ).

ΑΘΗΝΑ 31- 10 - 2019

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Α. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ.